

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΛΛΗΣ

Σχόλια σὲ δύο χριστιανικὲς ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴ Φθιώτιδα

1. Ἡ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή IG IX 2, 88 τοῦ Ἄγνου, γιοῦ τοῦ Σωσιπάτρου, δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβῆ στὴν *Ἐφημερίδα Ἀρχαιολογική* τὸ 1838,¹ μαζί μὲ ἄλλες ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Λαμίας. Ὁ λίθος βρισκόταν τότε ἐπαναχρησιμοποιημένος σὲ κλίμακα τοῦ ἐνοριακοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῆς Δέσποινας. Τὸ λιθογράφημα, πὸ συνοδεύει τὴν πρώτη δημοσίευση, ἀπεικονίζει μικρὴ ὀρθογωνικὴ λιθόπλινθο ἢ πλάκα, ἡ ὄψη τῆς ὁποίας καλύπτεται πλήρως ἀπὸ τὸ κείμενο. Τὴν ἐπιγραφή ἐπαναδημοσίευσε λίγο ἀργότερα ὁ Ludolf Stephani, ὁ ὁποῖος τὴν χαρακτήρισε ὡς πρώτη χριστιανική.² Ἡ χρονολόγηση αὐτὴ υἱοθετήθηκε στὶς IG καὶ τὴν κατοπινὴ βιβλιογραφία.³ Ὁ Denis Feissel ἀντίθετα δὲν θεώρησε τὸ μνημεῖο ὡς χριστιανικό.⁴ Τὰ ἔχνη τῆς ἐπιγραφῆς εἶχαν ὅμως χαθεῖ καὶ δὲν ὑπῆρχε περιγραφή ἢ νεώτερη ἀπεικόνισή της, μετὰ ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ Ραγκαβῆ καὶ τοῦ Stephani.

Τὸν λίθο ἐπεσήμανα στὶς 17 Φεβρουαρίου 2012, ἐντοιχισμένο στὸν ἀναλημματικὸ τοῖχο πὸ ὀριοθετεῖ τὴ νότια πλευρὰ τοῦ κήπου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἢ Παλαιᾶς Μητροπόλεως στὸ ἱστορικὸ κέντρο τῆς Λαμίας, ἐπὶ τῆς ὁμωνύμου ὁδοῦ, καὶ μερικὲς ἑκατοντάδες μέτρα ἀνατολικά τῆς Παναγίας Δέσποινας· ἀπὸ τὴ μορφή τῆς λιθοδομῆς τοῦ ἀναλήμματος, ἐκτιμᾶται ὅτι ἡ ἐπιγραφή τοποθετήθηκε στὴν παροῦσα θέση της λίγο πρὶν ἢ λίγο μετὰ τὸν Β΄ Παγκόσμιον Πόλεμον. Εἰκ. 1α-β.

Πρόκειται γιὰ ὀρθογώνια πλάκα ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, διαστάσεων 0,55X0,35 μ. περίπου (οἱ ἀκριβεῖς διαστάσεις δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μετρηθοῦν). Τὸ κεφαλαιογράμματο κείμενο ἔχει λαξευτεῖ στὴν ἄνω πλευρὰ τῆς ἐπιμελῶς λειασμένης ὄψης, τῆς ὁποίας καλύπτει τὸ ἕνα τέταρτο. Ἀπὸ τὴν ἐπανεξέτασή του δὲν προκύπτουν διαφοροποιήσεις ἀπὸ τὸ δημοσιευμένο στὶς IG κείμενο:

ἐνθάδε κεῖται Ἄ-
γνος Σωσιπάτρο-
υ, δοῦλος
εὔμοιρος.

Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν κ. Ἄγγελον Π. Ματθαίου γιὰ τὶς καίριες παρατηρήσεις του στὸ παρὸν κείμενο.

1. Α. Ρ. Ραγκαβῆς, *ΑΕ* 1838, 121, ἀρ. 77.

2. L. Stephani, *Reise durch einige Gegenden des nördlichen Griechenlandes*, Leipzig 1843, 51, ἀρ. 31, πίν. VI.

3. Άννα Π. Ἀβραμέα, *Ἡ βυζαντινὴ Θεσσαλία μέχρι τοῦ 1204. Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ*, ἐν Ἀθήναις 1974, 142. Ὁ Stählin ἀπλῶς μνημονεύει τὴν ἐπιγραφή (Fr. Stählin, *Das hellenische Thessalien. Landeskundliche und geschichtliche Beschreibung Thessaliens in der hellenischen und römischen Zeit*, Stuttgart 1924, 216, σημ. 7).

4. Anna Avraméa – D. Feissel, *Inventaires en vue d'un recueil des inscriptions historiques de Byzance. IV. Inscriptions de Thessalie (à l'exception de Météores)*, *Travaux et Mémoires* 10 (1987) 392.

Τὸ ἄλφα παρουσιάζεται με δύο παραλλαγές, με εὐθύγραμμη καὶ λοξή τὴν ὀριζόντια κεραία· τὸ ἔνιλον καὶ τὸ σίγμα εἶναι μνηοειδῆ.

Ἡ στήλη ἐσήμαινε τὸν τάφο τοῦ Ἄγνου, γιοῦ τοῦ Σωσιπάτρου, ποῦ ἦταν πιθανῶς Λαμειῖς καὶ γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἔχουμε ἄλλες μαρτυρίες. Τὸ ὄνομα Ἄγνος ἀπαντᾷ συχνὰ σὲ ἀττικές ἐπιγραφές τοῦ 2ου καὶ 3ου αἰ. μ.Χ.,⁵ σὲ ἐπιγραφές ἀπὸ τὴν Ἰωνία, τοῦ 1ου καὶ 2ου αἰ. μ.Χ.,⁶ καὶ σπανιότερα σὲ ἄλλες περιοχές.⁷ Τὸ ἐνδεχόμενο νὰ ὀνομαζόταν ὁ νεκρὸς Εὐμοῖρος καὶ τὸ Ἄγνος νὰ ἦταν ἐπίθετο δείχνει πολὺ ἀδύναμο, καθὼς τὸ ὄνομα Εὐμοῖρος ἐμφανίζεται κυρίως στὴν Εὐβοία κατὰ τὸν 4ο-3ο αἰ. π.Χ.⁸ καὶ πιὸ σπάνια σὲ ἑλληνιστικές ἐπιγραφές τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Βοιωτίας,⁹ καὶ δὲν ὑπάρχουν –ἀπὸ ὅσο μπόρεσα νὰ ἐλέγξω– μεταγενέστερες μνεῖες του. Πρόκειται ἐπομένως γιὰ ἐπίθετο τὸ ὁποῖο συνοδεύει τὸν νεκρὸ Ἄγνο.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς χρονολόγησης, ἡ μορφή τῶν γραμμάτων, σὲ συνδυασμὸ με τὴν προσαγόρευση εὐμοῖρος, παραπέμπει μᾶλλον σὲ χριστιανικὴ ταφή. Σύμφωνα με τὸν Louis Robert, τὸ ρῆμα *εὐμοῖρει* καὶ τὰ ὀμόρριζα του ἐπίθετα *εὐμόριος* ἢ *εὐμοῖρος* ἀπαντοῦν σὲ χριστιανικὰ ἐπιτύμβια, με τὴν ἔννοια τοῦ μεριδίου στὴν αἰώνια ζωὴ καὶ ὄχι τῆς εὐτυχίας στὴν ἐπίγεια.¹⁰ Ἡ ἄποψη τοῦ Stephani ὅτι ἡ IG IX 2, 88 εἶναι χριστιανικὴ παραμένει ἐπομένως ἰσχυρὴ καὶ τὸ μνημεῖο θὰ μπορούσε πιθανῶς νὰ τοποθετηθεῖ χρονικὰ γύρω στὸν 4ο αἰ. Σημειώνεται ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ μόνη γνωστὴ σήμερα ἐπιγραφή τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος σὲ λίθο ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Λαμίας,¹¹ ποῦ ἄκμασε κατὰ τὴν ἴδια περίοδο ὡς ὀδικὸς κόμβος καὶ ἔδρα ἐπισκοπῆς.¹²

2. Τὸ 1960, ὁ τότε Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων Παῦλος Λαζαρίδης ἐπεσήμανε στὴ θέση “Περιβολάκι” τοῦ οἰκισμοῦ Ἀχινὸς τὰ ἐρείπια ἑνὸς χριστιανικοῦ ναοῦ, ἐντὸς τῶν ὁποίων κατέγραψε πολυάριθμα ἀκέραια καὶ ἀποσπασματικὰ σωζόμενα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῆς ἀρχαιότητος καὶ τῆς παλαιοχριστιανικῆς περιόδου.¹³ Στὸ ὑλικὸ περιλαμβανόταν ἕνα βάθρο ἀγάλματος ἀπὸ γκρίζο ἀσβεστόλιθο, στὴ μία πλευρὰ τοῦ ὁποίου εἶχε λαξευθεῖ σὲ δευτέρη χρῆση ἕνας σταυρὸς καὶ ἐπάνω ἀπὸ αὐτὸν εἶχε χαραχθεῖ ἡ ἐπιγραφή Ο ΑΓΙΟΣ ΑΙΘΑΝΑΣΙΙΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΑΣ.¹⁴ Παρόλο ποῦ ὁ Λαζαρίδης δὲν διατύπωσε σαφῆ ἐκτίμηση γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ ναοῦ, ἀλλὰ οὔτε καὶ τῆς ἐπιγραφῆς, τὸ εὔρημα πέρασε στὴ βιβλιογραφία ὡς

5. *LGPN* II, 8.

6. *LGPN* VA, 6.

7. Ὅπως στὴν Κυρηναϊκῆ, τὸν 2ο-3ο αἰ. μ.Χ. (*LGPN* I, 13).

8. *LGPN* I, 180.

9. *LGPN* II, 178, καὶ *LGPN* IIIB, 160.

10. L. Robert, Documents d'Asie Mineure, *BCH* 102.1 (1978) 414-415, με παραδείγματα, στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ προσθεθεῖ ἡ *εὐμυροτάτη* Στρατονίκη χριστιανικοῦ ἐπιτυμβίου ἀπὸ τὴν Τύρο (J.-P. Rey-Coquais, Inscriptions grecques et latines découvertes dans les fouilles de Tyr (1963-1974), *Bulletin du Musée de Beyrouth* 29 (1976) 97-98, ἀρ. 173, πίν. XLIV, 3).

11. Ὑπάρχει μόνο μία ἀκόμη ἐπιγραφή τῆς ἴδιας περιόδου, στὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τῆς βασιλικῆς τῆς πλατείας Διάκου (Θ. Σπυρόπουλος, *ΑΔ* 26 (1971), Β' 1, 229-230).

12. Γ. Πάλλης, Ἀπὸ τὴ Λαμία στο Ζητούνι. Ἀρχαιολογικὲς μαρτυρίες γιὰ τὸν παλαιοχριστιανικὸ καὶ τὸ βυζαντινὸ οἰκισμὸ, *ΑΕΘΣΕ* 3 (2009) 1303-1305, ὅπου ἀναλυτικὴ βιβλιογραφία.

13. Π. Λαζαρίδης, *ΑΔ* 16 (1960) Χρονικά, 163-164, πίν. 147γ-δ.

14. Βλ. Π. Λαζαρίδης, ὅ.π., 164, πίν. 147γ, ἀπὸ ὅπου καὶ ἡ μεταγραφή με κεφαλαῖα γράμματα.

παλαιοχριστιανικῶν χρόνων, πιθανῶς διότι στὰ ἐρείπια βρέθηκαν καὶ ἴχνη ψηφιδωτοῦ δαπέδου.¹⁵

Τὸ ἐνεπίγραφο βάθρο εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπανεξετάσω στὴ θέση “Περιβολάκι” στὶς 20 Ἀπριλίου 2012, σὲ αὐτοψία μαζί μὲ τὸν ἀρχιτεχνίτη τῆς 24ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Παναγιώτη Τσαούση. Τὰ κατάλοιπα τοῦ ναοῦ σώζονται ἀκόμη, καλυμμένα ἀπὸ πυκνὴ βλάστηση· λείπουν ὅμως τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ σπορία ποῦ εἶχε καταγράψει ὁ Λαζαρίδης. Τὸ βάθρο ἀπόκειται λίγα μέτρα μακριὰ ἀπὸ τὸ ναό –πιθανῶς τὸ βάρος του ἀπέτρεψε τὴν ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὸ χῶρο. Ἔχει διαστάσεις 0,455 μ. ὕψος, 0,45 μῆκος καὶ 0,32 πλάτος, καὶ διατηρεῖται σὲ καλὴ κατάσταση, μὲ μικρὲς ἀποκρούσεις στὴν περίμετρο τῶν ἀκμῶν του. Ὁ σταυρὸς ποῦ κοσμεῖ τὴ μία πλευρὰ του εἶναι λατινικὸς, μὲ ἰσοπαχεῖς εὐθύγραμμες κεραῖες, καὶ ἀποδίδεται μὲ ἐλάχιστη βάρυνση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ λίθου στὰ διάκενα τῶν κεραιῶν του. Ἐγγράφεται σὲ πλαίσιο, στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ ὁποῖου ἔχει διαμορφωθεῖ μία tabula μὲ τριγωνικὲς πλάγιες ἀπολήξεις, ποῦ ἀποδίδονται ἐπίσης μὲ ἐλαφρὰ βάρυνση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ λίθου. Ἡ παρουσία τοῦ σταυροῦ καὶ τῆς tabula τοποθετεῖ χρονικὰ τὴ δευτέρη χρήση τοῦ βάθρου στοὺς παλαιοχριστιανικοὺς χρόνους. Ἐπάνω τῆς ἔχει χαραχθεῖ ἡ ἐπιγραφή μὲ κεφαλαῖα γράμματα, πλὴν τῶν πέντε τελευταίων, ποῦ ἔχουν ἀναγραφεῖ ἐκτὸς τῆς πινακίδας, μὲ μικρογράμματη γραφή. Εἰκ. 2α-β.

Ὑψος γραμμ. 0,035-0,01 μ.

17ος-18ος αἰ.

Ὁ
ἅγιος Ἀ-
θανάσι-
ος Ἀλεξαν δρία[ς].

Τὸ σίγμα εἶναι μνηοειδές. Τὸ ξῖ στὸν τελευταῖο στίχο εἶναι μικρογράμματο. Τὸ ἄλφα καὶ τὸ νῖ ἐπίσης στὸν τελευταῖο στίχο εἶναι ἐνωμένα, ἐνῶ τὸ δέλτα καὶ τὸ ρῶ ἔχουν χαραχθεῖ μὲ μία συνεχόμενη γραμμὴ.

Τὸ κείμενο δηλώνει τὸ ἁγιωνύμιον ἑνὸς ναοῦ καὶ χαραχθῆκε στὸ λίθο κατὰ τὴν τρίτη πιθανότατα χρήση του, ὅπως δείχνουν ἀφενὸς ὁ λανθασμένος ὑπολογισμὸς τῆς ἐπιφάνειας τῆς πινακίδας ἀπὸ τὸν χαρακτήρα, ποῦ τὸν ὑποχρέωσε νὰ ἐπεκταθεῖ ἐκτὸς αὐτῆς, ἀφετέρου τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων ποῦ εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου, τοῦ 17ου-18ου

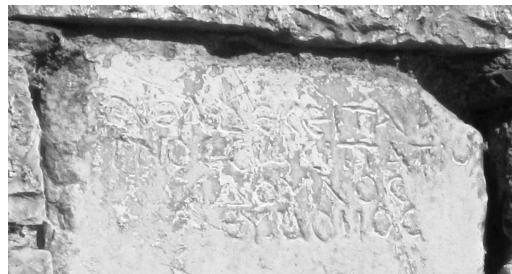
15. Τρ. Δ. Παπαναγιώτου, *Ἱστορία καὶ μνημεῖα τῆς Φθιώτιδος*, ἐν Ἀθήναις 1971, 166-167. J. Koder-Fr. Hild, *Tabula Imperii Byzantini, Hellas und Thessalia*, Wien 1976, 152. D. Pallas, *Les monuments paléochrétiens de Grèce découverts de 1959 à 1973*, Città del Vaticano 1977, 41. J.-P. Sodini, βιβλιοκρισία τοῦ Μ. Spiro, *Critical Corpus of the Mosaic Pavements on the Greek Mainland*, New York 1978, στὸ *Bulletin d'Information de l'Association Internationale pour l'Étude de la Mosaïque Antique* 8 (1980) 165. Παναγιώτα Ἀσημακοπούλου-Ἀτζακᾶ, *Σύνταγμα τῶν παλαιοχριστιανικῶν ψηφιδωτῶν δαπέδων τῆς Ἑλλάδος. II. Πελοπόννησος-Στερεὰ Ἑλλάδα*, Θεσσαλονίκη 1987, 173. Avraméa – Feissel, ὁ.π., 392, ὅπου προτείνεται ὅτι τὸ βάθρο θὰ μπορούσε νὰ ἦταν βάση ἀγάλματος. I. Δ. Βαραλῆς, Ἡ ναοδομία τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν παλαιοχριστιανικὴν περίοδο, *ΑΕΘΣΕ* 1 (2003) 359, αρ. 14.

πιθανότατα αιώνα, με τή συνήθη ἀλλαγὴ ἀπὸ κεφαλαῖα σὲ μικρὰ γράμματα στὸ τέλος τοῦ κειμένου.¹⁶

Ἐχοντας ὑπόψη τὰ παραπάνω, ἡ ἐπιγραφή ἀπὸ τὸν Ἀχινὸ ἀνήκει μᾶλλον στὸν 17ο ἢ 18ο αἰώνα, ὅποτε πιθανότατα συνόδευσε μία ἀνοικοδόμησι τοῦ ἐρειπωμένου σήμερα ναοῦ στὴ θέση “Περιβολάκι”, καὶ θὰ πρέπει νὰ ἀποσυνδεθεῖ ἀπὸ τὴν παλαιοχριστιανικὴ περίοδο, στὴν ὁποία εἶχε ἔμμεσα ἀποδοθεῖ.¹⁷

Εἰκ. 1α. Ἡ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή IG IX 2, 88

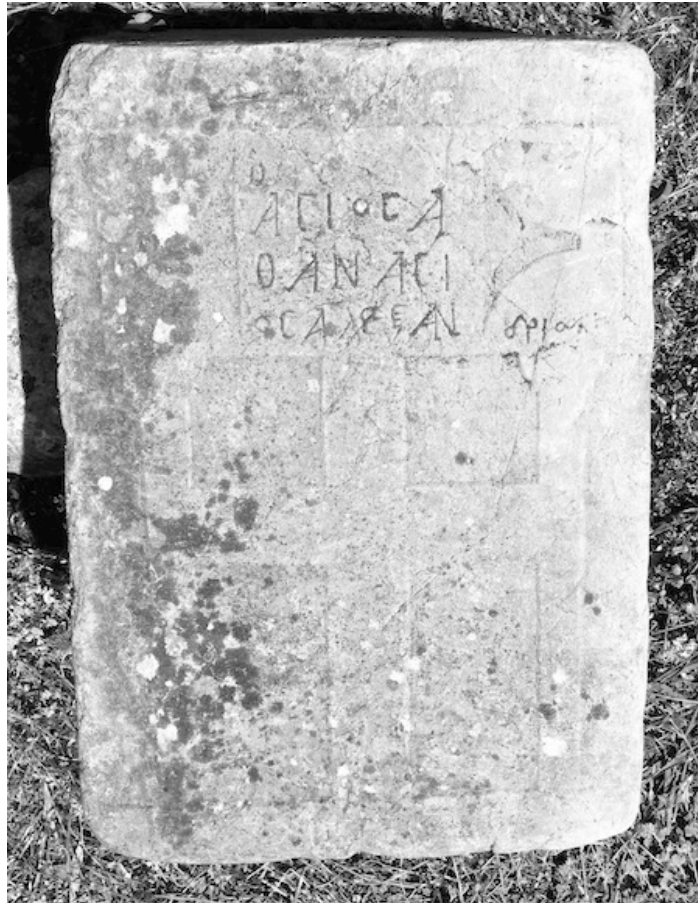

Εἰκ. 1β. Ἡ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή IG IX 2, 88. Λεπτομέρεια

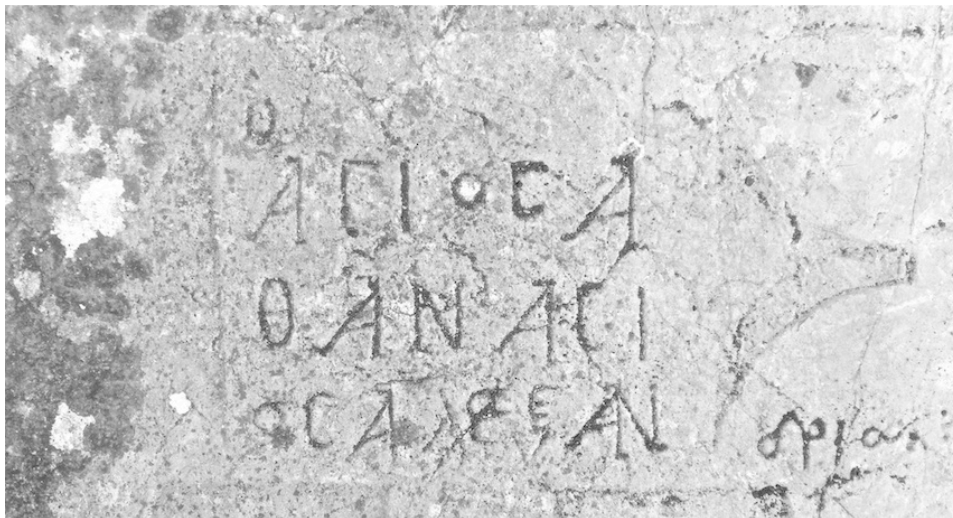
16. Πρβλ. ἐνδεικτικὰ τὴν κτητορικὴ ἐπιγραφή τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας Ἀρχοντικῆς στὴν κοντινὴ Λαμία, τοῦ 1762 (Μαρία-Φωτεινὴ Παπακωνσταντίνου, *Τὸ Κάστρο τῆς Λαμίας*, Αθήνα 2010, 23-24, εἰκ. 17).

17. Ἡ χρονολόγησι αὐτὴ ἀποκλείει ἐπίσης τὴν περίπτωσι τὸ βᾶθρο νὰ ἀποτελοῦσε βάση ἀγάλματος τοῦ ἀγίου, καθὼς ἡ μορφή τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου δὲν ἔχει ἀπεικονιστεῖ, ἀπ’ ὅσο γνωρίζω, στὴν πλαστικὴ τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος.

Σχόλια σε δύο χριστιανικές επιγραφές από τη Φθιώτιδα

Εικ. 2α. Η επιγραφή από τὸν Ἀχινὸ

Εικ. 2β. Η επιγραφή από τὸν Ἀχινὸ. Λεπτομέρεια